

כוחה של מילה

החרם הכלכלי פוליטי דרך לביטוי חופשי ו/או להתנגדות לא אלימה

פורסם: 21.5.2017

אך לא פחות מכך באזרחי מדינת ישראל שלא הסכימו עם מדיניות הממשלה. באותו אופן החרם האקדמי על מדינת ישראל, שמטרתו לשנות את מדיניות הכיבוש של מדינת ישראל, פוגע גם במרצים ובסטודנטים התומכים בכיבוש, וביניהם גם מי שאינם מסכימים כלל עם הגדרת המצב של השטחים ככיבוש, אך גם במרצים והסטודנטים התומכים בחרם. החרם הכלכלי פוגע גם במעסיקים, אך לא פחות מכך בפועלים, הפלסטינים עצמם.

בגלל המאפיינים הייחודיים לביטוי באמצעות החרם יש היוצאים בחריפות נגדו וטוענים כי הוא דומה במאפייניו לענישה קולקטיבית ולפיכך איננו הוגן, ואיננו דמוקרטי. הם סבורים שאם אנו מתירים ענישה קולקטיבית, הרי שאנו פוגעים בעקרונות היסוד המוסריים והדמוקרטיים שעל פיהם "איש בחטאו יומת". (אין אנו מדברים במוות כמובן, אלא בעקרון שבני אדם ברי ענישה, אם ורק אם הם ביצעו את העבירה). האפשרות להעניש בני אדם שלא אחראים לעבירה עלולה להביא למצבים אבסורדיים כמו אלו עליהם מצביע הפילוסוף נועם חומסקי, המתנגד לחרם על מדינת ישראל בטענה כי: "אם מחרימים את אוניברסיטת תל אביב מפני שישראל מפרה זכויות אדם, 'מדוע לא להחרים את הרווארד נוכח הפרת הזכויות הגדולה בהרבה של ארה"ב'?"

בלשון אחרת, ההצדקה לענישה קולקטיבית עלולה לייצר מצבי קיצון מגוחכים בהם אנשים וארגונים שאינם קשורים כלל לעיצוב המדיניות המוחרמת, נפגעים. הבעיה חריפה עוד יותר אם הנפגעות העיקריות הן הקבוצות המוחלשות השייכות חלקית או באופן מלא לקולקטיב המוחרם. אלא שבניגוד לטענה זו, יש הטוענים שאת האמצעי של החרם יש להבין בדרך שונה ממנה נגזר הציודק הדמוקרטי לקיומו. (ראו הערה⁴ לגבי מעמדו העקרוני והמוסרי של "חוק החרם").

הציודק העקרוני להחלת החרם

בניגוד להתנגדות לחרם בשל עקרון הענישה הקולקטיבית, המצדדים בו טוענים שתי טענות כבדות משקל.

1. **החרם הוא אמצעי של התנגדות לא אלימה וככזה** (בניגוד לטענה שלעיל) הוא ממעיט לטווח הרחוק את הסבל שייגרם לכולם על ידי המדיניות הקיימת, שתשתנה בעקבותיו. החרם מוצדק כאשר אין אפשרות לנקוט באמצעים דמוקרטיים אחרים לשינוי מדיניות,

"החוק למניעת פגיעה במדינת ישראל באמצעות חרם, התשע"א, 2011" המוכר כ"**חוק החרם**", שאושר במליאת הכנסת ביום 11.7.2011, שב ואושר עם תיקונים במליאת הכנסת בקריאה שנייה ושלישית - הצעת "חוק הכניסה לישראל" ביום 6.3.2017.

החוק מגדיר "קריאה לחרם" כקריאה מכוונת ופומבית להימנעות מקשר כלכלי, תרבותי או אקדמי עם אדם או גורם אחר, רק מחמת זיקתו למדינה, למוסד ממוסדותיה או לאזור הנמצא בשליטתה. קריאה לחרם אינה מוגדרת בחוק כעבירה פלילית, אך היא עלולה להיחשב לעוולה אזרחית שעליה אפשר לתבוע פיצויים, כלומר, אין איסור פלילי לקרוא לחרם, אך העושה זאת עלול להיות חשוף לתביעות ולסנקציות כלכליות².

חקיקת החוק מחייבת דיון ציבורי חברתי ופוליטי, כדי לגבש עמדה, האם מדובר בחוק אנטי דמוקרטי, אחד מבין החוקים המהווים סכנה לאופי המשטר בישראל, או שמא מדובר בחוק דמוקרטי, שהדעות חלוקות לגביו ואין הוא צריך לעורר כל דאגה בקרב שוחרי אופיו של המשטר.

חשיבות חופש הביטוי בדמוקרטיה נידונה בהרחבה בתולדות המחשבה המדינית ובעולם המשפט. הזכות לביטוי חופשי קיבלה מעמד מיוחד עליו עמדנו במספר פוסטים אשר פרסמנו במסגרת התכנית "בוחה של מלה" העוסקת בחופש הביטוי וההסתה.

החרם כפי שמוגדר בחוק, הינו אמצעי ביטוי אחד מבין רבים. על פניו ניתן היה לדון בו כמו בכל סוג ביטוי אחר ולייתר את הדיון המוצע, אולם עיון מעמיק יותר מעלה שלאמצעי זה יש מאפיינים ייחודיים המחייבים שיקול דעת נוסף.

מהם המאפיינים הייחודיים של חוק החרם?

מטרת החרם, כמו גם של אמצעי ביטוי אחרים, היא להשפיע על מקבלי ההחלטות לשנות את מדיניותם. אלא שבניגוד לאמצעים אחרים, הוא פוגע לא רק בקובעי המדיניות או באחראים לה, אלא גם במי שמתנגדים לה וגם במי שאינם מגלים בה כל עניין. כך לדוגמה, החרם הערבי שהטילו מדינות ערב על מדינת ישראל בשנות קיומה הראשונות, אמור היה לפגוע, גם בקובעי המדיניות של מדינת ישראל,

1. הצעת החוק פורסמה באתר הכנסת: הודעות הכנסת מיום 6.3.2017.

2. נוסח החוק באתר <http://www.acri.org.il/he/wp-content/uploads/2011/07/boycottlaw.pdf>

3. כתבה שפורסמה בעיתון הארץ <http://www.haaretz.com/1.2365541-premium>.

4. על מעמדו העקרוני המוסרי של החוק: "אפקט מצנן לדמוקרטיה" ח"כ זהבה גלאון; העוקף 12.7.2011; מניעת חרם או מניעת דעה? פרופ' מרדכי קרמיניצר ושירי קרבס; המכון הישראלי לדמוקרטיה 15.2.2011; עטירה של עדאללה לבית המשפט לגבי חוקיותו של "חוק החרם", מרץ 2012

הכלכלית בישראל הבינו כי עליהם לפתח כלכלה עמידה בפני חרמות וכך עשו. כך גם קרה לקובה בעקבות החרם האמריקאי עליה ולתעשיית הנשק בדרום אפריקה בעקבות החרם נגד האפרטהייד. (דוגמאות נוספות לכך ראו הערה⁵)

עוד מצאו החוקרים, כי אזרחי המדינות המוחרמות אינם נוטים לאמץ את הביקורת של המחרימים נגדם, אלא מתחזקים בעמדותיהם ומפתחים תחושת קורבנות המאחדת אותם נגד המחרימים. (כך לדוגמה מדינת ישראל מגיבה לחרמות נגדה באימוץ תחושת קורבנות ובייחוס אנטישמיות לכל אקט של חרם). מצדדי החרם מצפים כי המדינות המוחרמות או הארגונים המוחרמים יחוו בעקבותיו סכנת קריסה וזו תגרום להן לשינוי מדיניות. אולם החוקרים מוצאים שיחסי הסיבה ומסובב בהקשר זה הפוכים. כך לדוגמה סבורים החוקרים שדרום אפריקה, לא שינתה את מדיניות האפרטהייד כתוצאה מהחרם שגרם לה לסכנת קריסה כלכלית, אלא להיפך, רק כאשר היה חשש לקריסתה הכלכלית החרם שהושת עליה הפך אפקטיבי.

כיצד מתייחסת מדינת ישראל לסוגיית החרם?

ממשלת ישראל לא מקיימת דיון עקרוני דמוקרטי ומוסרי על החרם כאמצעי לשינוי מדיניות, אלא דיון אינטרסנטי בלבד. בעקבות דיון זה, נולד החוק נגד המחרימים את ישראל ופעילותה (בין מבחוח ובין מבפנים). דרך הטיפול המתוארת מהווה נדבך נוסף בשחיקה של השיח הדמוקרטי. ענינו של החוק הוא להעניש את מי שמתנגדים למדיניות העכשווית של מדינת ישראל והוא איננו עוסק בשאלה העקרונית כלפי האמצעי האמור. האם מתכוון המחוקק לכך שיש לאסור חרמות גם בשעה שישראל נשכרת מהם? התשובה היא כאמור לא. ישראל מרשה לעצמה להחרים מדינות אחרות אך היא איננה מסכימה שעליה יוטל חרם. עמדה זו מעמידה בסימן שאלה את הדיון העקרוני כולו ולפיכך את השיח הדמוקרטי אשר אמור להיות מבוסס גם עליו.

בנוסף, ממשלת ישראל מתעלמת מכך שהמיעוט הערבי בישראל מעולם לא היה שותף לממשלה ולפיכך אינו יכול להשפיע על המציאות בצורה דמוקרטית שווה לזו של המפלגות היהודיות. כך גם תושבי השטחים שאינם יכולים להשפיע על החוק הישראלי החל עליהם ועל המדיניות הישראלית הנכפית עליהם. בהינתן שאלו הם התנאים בהם מתקיים הדיון, הרי שהחרם והלגיטימיות שלו, צריכים להידון בהקשר ללגיטימיות של השימוש בהתנגדות לא אלימה בדמוקרטיה, ולא בהקשר לדיון הרחב על חופש הביטוי. שכן הדיון בחרם בהקשר לחופש הביטוי מטשטש את העובדה שהשאלה העומדת על הפרק איננה אם להגביל את חופש הביטוי או לא, אלא האם ומה יש לעשות במצבים של אי שוויון בחופש הביטוי ובמצבים של הגבלות לא דמוקרטיות של הביטוי החופשי על חלק מהאזרחים?

וכאשר הברירות העומדות בפני המחרימים הן או להשתמש באמצעים אלימים, או להשתמש בו. החרם בא לתת מענה בעיקר למצבים בהם לא ניתן לשנות מדיניות בעייתית מבחינה דמוקרטית באמצעים דמוקרטיים ולפיכך החלופות הנותרות הן: כניעה וויתור על הזכויות, התנגדות אלימה לפעילות הבלתי דמוקרטית של השלטון, או, התנגדות לא אלימה להחלטות הבלתי דמוקרטיות של השלטון.

מדינות המערב לדוגמה, נקטו בחרם כלכלי נגד דרום אפריקה בתקופת האפרטהייד, מאחר והיה ברור להן שהשחורים אינם יכולים לשנות את המדיניות המפלה נגדם באמצעים דמוקרטיים. השימוש באמצעי החרם מכוון היה כמובן נגד מעצבי המדיניות המפלה, אך הוא פגע בכלום. אלא שפגיעה זו הייתה פחותה עבור קבוצת המופלים מהפגיעה שמצב האפליה גרם להם.

2. **כולם אחראים למצב הפוליטי** – בניגוד לטענה של חומסקי שהחרם פוגע גם באנשים שאינם אחראים למצב ולפיכך אינו לגיטימי, יש הסבורים כי כל מצב פוליטי הוא באחריות בני האדם השותפים לו. הקבוצות הנפגעות מהחרם, כמו גם אלו המבקשות להפיק ממנו רווח ואינן נפגעות ממנו, כולן אחראיות למצב. אזרחי מדינת ישראל אחראים על המצב הפוליטי ועל הסכסוך ללא הבדל בהשקפת עולמם ובשייכות שלהם לקבוצה כזו או אחרת. טענת האחרייות הכוללת היא בעייתית, אולם ניתן לה הד בהקשרים אלו. מדינת המערב מחרימות לדוגמה את איראן, ובאופן זה הן פוגעות גם במתנגדי המשטר בה. פגיעה זו היא לגיטימית מאחר וגם האופוזיציה וגם הקואליציה אחראיות למצב. החרם בהקשר זה אמור לגרום למשטר לשנות את מדיניותו, ולאופוזיציה להחריף את מאבקה בשלטון.

האם החרם אפקטיבי?

בצד הדיון על ההצדקות העקרוניות להחלת חרם כלכלי פוליטי על מדינות או על קבוצות אזרחים שונות, מתקיים דיון על מידת האפקטיביות של אמצעי זה לשינוי עמדות, דעות ומצבים פוליטיים. (דיון זה עלול להראות כאילו הוא דיון תועלתני בלבד, אולם למעשה הוא חורג משאלת התועלת שכן גם הדיון העקרוני הסתמך על שקלול הפגיעה הצפויה באחראים ובמי שאינם אחראים למדיניות הנשללת).

למרות ההצלחות שמייחס הציבור להצלחות של החרמות המדיניים במהלך ההיסטוריה, הולכת ומתגבשת הסכמה בין החוקרים על כך שהחרם אינו אפקטיבי בצורה מספקת. החוקרים מוצאים כי במקרים רבים החרם הכלכלי על מדינות הנוקטות מדיניות אנטי דמוקרטית, גורם לכך שהחרם מאתגר את המוחרמים וגורם להם ליצור ולפתח כלכלה חזקה יותר משהייתה להם בעבר. כך לדוגמה, התחזקה כלכלת ישראל בשנים שבהן התקיים החרם הערבי נגדה. קובעי המדיניות

5. מאמרים נוספים המתייחסים לאפקטיביות של "חוק החרם":

[חרם על ישראל? הבה נבדוק אם ההיסטוריה מוכיחה שזה יעיל?](#); יוני אשפר, הארץ 26.2010
[מה עדיף – חרם על מדינות או חרם של אזרחים?](#); רן אייכל, פורסם ב- 3.3.2012 funder,

הצעה לפעילות בביתה:

האם "חוק החרם" לגיטימי והאם הוא אפקטיבי?

מטרות:

- החרם של מדינות המערב על דרום אפריקה בתקופת האפרטהייד.
- החרם של מדינות המערב על איראן בתקופת אובמה ועבשיו.
- החרם של האמריקאים על קובה בתקופת המלחמה הקרה.
- חרם ה-בי-די-אס (BDS - Boycott, Divestment and Sanctions).

1. לבחון את השיקולים הדמוקרטיים למתן לגיטימציה להטלת חרם כלכלי פוליטי.
2. ללמוד על הבעייתיות של השימוש בחרם כאמצעי ביטוי.
3. ללמוד על חוק החרם ועל הבעייתיות הדמוקרטית שלו.

מהלך הפעילות:

1. עבודה בקבוצות המונות 4-5 משתתפים:

- כל קבוצה מקבלת אירוע היסטורי המתאר שימוש באמצעי של חרם לשינוי מדיניות - בין אם חרם חיצוני שהוטל על המדינה, או חרם פנימי. חברי הקבוצה ילמדו את האירוע ויגבשו עמדה לגבי מידת הלגיטימיות שצריכה להיות לשימוש בו.

- יחולק עותק של נוסח של החוק הישראלי לכל קבוצה והם יתבקשו לקרוא אותו לקראת הדיון במליאה.

(נוסח החוק: <http://www.acri.org.il/he/wp-content/uploads/2011/07/boycottlaw.pdf>)

2. דיון במליאה:

- כל אחת מהקבוצות תתאר את האירוע שקיבלה ואת מסקנותיה.

- המשתתפים יתבקשו לבחון את החוק הישראלי בנושא ולבחון את עמדותיהם ביחס לחוק אל מול העמדות שביטאו ביחס לאמצעי החרם כשהדיון עסק במקרים אחרים.

- המשתתפים יתבקשו לנסח חוק כללי שיהיה רלוונטי לכל המקרים.

רשימת מקרים מוצעת בהם הוטל חרם על מדינות:

- החרם הערבי על ישראל.

פוסט זה נכתב במסגרת הפרויקט: "כוחה של מילה"

The project is funded by the European Union
פרויקט זה ממומן על-ידי האיחוד האירופי
ينفذ البرنامج بدعم من الاتحاد الأوروبي

האגודה לזכויות האזרח בישראל
جمعية حقوق المواطنين في إسرائيل
The Association for Civil Rights in Israel

המדרשה לדמוקרטיה ולשלום
كلية للديمقراطية والسلام
The Adam Institute for Democracy & Peace
על-שם אמיל גרינצוויג על-אסם, إميل غرينتسفايغ
in Memory of Emil Greenzweig